

A méhek tavaszi kibocsátásának napjai

SZABADFALVI JÓZSEF

A régi paraszti munka ritmusának határnapjai rendszerint az év jeles napjaihoz kapcsolódtak. Volt hagyományos napja a szántásnak, vetésnek, még inkább a háziállatok tavaszi kihajtásának és őszi betelepítésének is. Így volt ez a hagyományos népi méhészetben is. A racionális tevékenységhez rendszerint kapcsolódott némi szokásanyag, gyakran kultikus tevékenység is. Az alábbiakban a méhek tavaszi kibocsátásának idejét, módját a hozzákapcsolódó szokásokat foglalom össze.

A legkorábbi — csupán kéziratban reánk maradt — méhészkönyvben, a 17. század közepén, a *Horhi Miklós* által írott méhészkönyv Sályban talált változatában a következőket olvashatjuk: „Az Szent György havának első hetében Szerdán vagy Tsötörtökön botsásd ki, ki botsájthatod ugyan egyéb napokon is szép tsendes és tiszta időn a Holdnak akár melyik részén de nem sokat használ, mert mint a phylosophusok tartják: Omnis actus fieridebet sub suo Planeta, et in ipsius hora propria, aut exempli Gratia.”¹ Más variánsban némi szövegmódosítás található: „A ki botsátásban a Tavaszi ki rakásban és ki bottsátásában, idejére módjára nézve, ha meg akarod tudni, majd szép rendel meg tanítlak, igen és könnyű tisztaságban, ha meg akarod tudni bölcsülni. A Szent György havának első hetében Szerdán vagy Tsötörtökön botsásd ki, de jobb Szerdán, ki botsájthatod egyéb napján is szép tiszta és tsendes napon, de nem használz véle, mert a többi napokon nem olyan hasznos.”²

Horhi Miklós méhészkönyvének más kéziratvariánsai is ugyanazt, tehát Szent György havának első hete két napját javasolják.³

A Néprajzi Múzeum adattárában őrzött másolat ajánlatát így indokolja:

„*Méhek ki Rakásáról és Botsájtásáról*

Sz. György Havának első hetiben szerdán vagy csütörtökön Botsásd ki leg elsőbben Kit botsájthatod ugyan egyéb napokon és Szép tsendes időben a Holdnak akár melyik Részén de nem sokat használod.

1 Szabadfalvi József: Egy 17. századi méhészkönyv kéziratvariánsa. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XX. 1981. 203.

2 Kováts S. János: A méhrül való hasznos beszéd. Ethnographia, II. 1891. 18.; L. még Balassa M. Iván: Kéziratvariánsaink egyik típusa: A nagyváradi méhészkönyv. Agrártörténeti Szemle, XII. 1970.

3 Schram Ferenc: Méhészeti kéziratok a XVIII. századból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, III. 1961. 514—515.

Luna. Hogy ha Hétfőn botsájtod ki Méheidet mindenkor bus élők aluvók Bágyatak és Betegesek lesznek.

Mars. Ha pedig Kedden Botsájtod ki Leselkedők Háborgók Marakodók Predállók Károssak Ellenségessek és Tolvajok lesznek.

Mercurius. Hogy ha szerdán Botsájtod ki tehát akkor erőssek Keménynek Győzedelmesek Érzékenyek Kereskedők Serények Gyűjtők Vidámok jó kedvűek Egészségesek. Kővérek Nyukhatatlanok Szorgalmassak Szaporusak tiszták és Takarékosak lesznek.

Jupiter. Ha Csütörtökön Botsájtod ki őket tehát Barátságosak Építők Munkálkodók Takargatók szelídek Jámborok Engedelmessek tiszták jó kedvűek és magok Bírójok lesznek.

Venus. Hogy ha Pénteken Botsájtod ki őket akkor Barátságosak Építők munkálkodók takargatók Szerelmesek Nyájassak és egy más-hoz vendégségben járók Imit Amot bájában mulatozók lesznek.

Saturnus. Ha Szombaton Botsájtod ki őket tehát akkor Kedvetlenek Morgolódtak Erőtlenek Gonoszok Változók meddők mágtalanok Haragossak Fösvények és magoknak valók lesznek.

Soll. Ha pedig vasárnapon Botsájtod ki mindenkor kint ülők Csendesek Kevélyek Henyélők Vendégeskedők Szerelmesek lesznek.

Íme a Hét nap közül tsak kettő találtatik alkalmas a ki Rakásra. Minek utánna ki akarod tenni a Méheidet végy jó erős Tiszta színű Bort és Fordítsd fel a Kaszt és Tisztogasd meg Szépen és Párold meg a szádból minden Lép közit És ujj Vászony Rojtját meg Fenyű szurkolván füstöld meg és az után tsináld be a fenekét és ugy ereszd ki.”⁴

A Horhi Miklós-féle méhészkönyv egyes variánsai más szokásokat is fontosnak tartottak. Ha azt akarod, hogy a méheid jámborok legyenek „bocsásd ki Tsütörtökön Fejér juh gyapján fűvénnel mosd meg a’ gyapját és dörgöld meg a’ motskától. Szárazon vond a’ lyukába, hogy azon mehessenek ki, mert a’ mint a’ Farkas fogk és Gége hatható a’ gonoszságban, úgy ez is a’ jámborságban.” Mások a röplyukat lezáró téli dugó méhesben történő megőrzés fontosságát hangoztatják, hogy a rajzaskor el ne szálljanak.⁵

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, másik kéziratos könyv a tavaszi kieresztésre a következő napot javasolja: Az első kieresztést március második felében, illetőleg áprilisban kell elvégezni: „Az Méhek ne bocsájtassanak ki munkálkodásra, hanem Szent József napja után való első Szerdán idején regvel, mert ha pénteken csütörtökön bocsájtatnak meddők lesznek, ha szerda vasárnap és hétfőn röstek, ha kedden tolvajok lesznek, Némellyel javasolják Nagy pénteken ki botsájtani a Méheket.”⁶

Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött igen korai kéziratos méhészkönyv a következő tanácsokat fogalmazza meg: „Mikor kell és mely nap Miheidet ki raknod Sokan sok különb különb féle napokon Kikeletkor szokták kirakni Miheiket, nimelly Emberek sz. Gergely

4 Etnológiai Adattár (EA), 16121. 1.

5 Balassa M. Iván i. m. 400.

6 Schram Ferenc i. m. 515. OSzK. Fol. Hung. 436. 1770—1771.

napján és Nagy pinteken a vagy más napokon, de nincz Job mint Gyümölcz oltó Boldog Asszony napján.”⁷ 1779-ben *Vannai István* említi „Mátyás (február 25.) heteiben” való kibocsátást is jó időben.⁸

A száz évvel később, tehát a 18. század közepén már nyomtatásban is megjelent, és már sokkal terjedelmesebb méhészkönyvek tartalmukban még kapcsolódnak a korábbiakhoz, de már racionálisabban fogalmazzák meg a tavaszi kibocsátás időpontját. *Pálfy Lőrinc* 1762-ben megjelent méhészkönyve még őrzi a régi hagyományokat: „Ennek a’ ki-rakásnak és bocsátásnak leg-jobb ideje Áprilisnak első hete, és ezen hétnek Szereda vagy Tsötörtök napja, mert a’ mint a’ Filozófusok tartják, és *monydyák*: Omnis actus fieri debet sub sua planeta. ... Mindazonáltal ha akkor szép tiszta csendes napfény nem található lenni, jobb várakozni az alkalmas időre, nem gondolván a planetával.” Megörökítette a kibocsátás ősi szokását is: „Itt immár ha azt akarod, hogy méheid jámborak és zelidek legyenek, bocsásd ki fejez juh gyapját a’ méh kosárnak lyukára vonván, hogy meg-mászhassák mikor ki-jönek, mert valamint a’ farkas fog és farkas gége hatalmas, és bizonyos a’ gonoszságban, prédálásban; úgy szintén a’ fejez juh gyapja-is a’ jámborságban.”⁹

A 18. század utolsó évtizedében megjelent méhészkönyvekben ugyancsak rábukkanunk a tavaszi kibocsátás határnapjának ajánlására. *Csáti Szabó György Magyarországi Gazdája* 1792-ben azt hirdeti, hogy erős helyeken, ahol a fák hamarabb virágzanak, korábban ki lehet engedni, de „Mezőségen” csak akkor, amikor a „Tengeri barack fák” virágoznak.¹⁰ 1794-ben *Handerla György* javaslatát már meglehetősen racionálisan határozta meg: „Ha már a’ fákon, és a’ mezőbe elegendő virágok vannak, bátran nyisd ki a’ méhesedet, vagy rakd ki méheidet, és a’ repülő lyukokat szabadítsd fel.” Egy bekezdéssel lejjebb azonban korábbi kieresztést is javasol: „Böjt elő havának vége felé is jó néha a’ méheket ki-ereszteni, hogy egy-két óráig, mikor a napfény mutatja magát, és a hó elolvad, magokat fel físsítsék.”¹¹ A 19. századi egyre tudományosabb alapokon álló méhészkönyvek az időjárás javulásához kötik a tavaszi kibocsátást! Az ún. tisztuló kirepülést — tél végén — akkor ajánlják, amikor a nappali hőmérséklet a déli órákban eléri a 8–12 °C-ot. A rendszeres kijárás csak 14–16 °C hőmérséklet esetén valósulhat meg.

A magyar néprajzi irodalomban igen kevés adat vonatkozik a méhészet évi munkálataira, s így a tavaszi teendőkre is.

Népünk ünnepei c. könyvében *Bálint Sándor* is József napjához köti a méhek kieresztését: „Az ország sok vidékén ezen a napon eresztik ki először a méhrajokat. A méhek középkori hiedelem szerint szűzies életet élnek, ezért öntenek viaszból gyertyát, Krisztus jelképét is. Talán nem véletlen, hogy a rajeresztés a tiszta József ünnepén történik.”¹²

7 Mándoki László: Adatok a magyar méhészet történetéhez a XVII. századból. *Agrártörténeti Szemle*, II. 1957. 117.

8 *Vannai István Magyar Méhes Kertje*. Sajtó alá rendezte H. Bathó Edit. *Folklór és Ethnográfia*, 42. Debrecen, 1988. 62.

9 *Pálfy Lőrinc*: Erdélyi Méhecske. Kolozsvár, 1762. 22–24.

10 *Csáti Szabó György*: Magyar-országi méhes gazda. Debrecen, 1792. 9.

11 *Handerla György*: Új méhésztudomány vagy-is a méheknek Magyar hazánkhoz alkalmazott gondviselése. Pozsony—Komárom, 1794. 18.

12 *Bálint Sándor*: *Népünk ünnepei*. Bp., 1938. 189.

Délnyugat-Dunántúlon a zajki Benkő István 1781-ből reánk maradt feljegyzésében a következőket olvashatjuk: „... József napján reggel korán föl szoktak kelni, harangszó előtt, akkor szoktam kiereszteni a méheket. Imádkozni kell a József tiszteletére. József napjára tollseprővel megemeltem a kast és szépen megsöpörtem. De előtte nagy késsel fölfeszgettem körül a kasokat. A Jézus nevében kibocsátom a hét határ ellen járó méheimet — mondta közben. De abban a napban, amikor a méheket kibocsátjuk, József napján, nem szabad elmenni hazulról, mert akkor távoznak meg a méhek eresztéskor.”¹³ *Kerecsényi Edit* — a 18. század első feléből származó adatokra hivatkozva — azt írja, hogy Délnyugat-Dunántúlon „a kieresztés jeles napja egykor József napján volt. Ilyenkor a gazda otthon tartózkodott, nem engedett asszonyt a méhek közelébe, és semmit nem adott ki a házból. Tartották még azt is, hogy Sándor és József napkor tilos volt a méhesgazdának magasra, pl. a padlásra mászni, mert akkor a méhek is magasra szállnak rajzáskor.”¹⁴ Göcsejben a méhesgazda József napján sem megy el otthonról, hogy a méhei a rajzáskor visszajöjjenek.¹⁵

A Nagykanizsa környéki horvát falvak lakói Szent Józsefet tekintették a méhek védőszentjének. József-napján vették ki a kasok röpnylásának szűkítőjét a következő mondás kíséretében: „Kieresztetted a méheidet a te szent neved napján. Mert szent József méhészt volt valamikor.” Ha nem volt kedvező az időjárás, csak egy repülésre engedték ki a méheket. Megemlíti még *Kerecsényi Edit* azt is, hogy néhol (a településeket nem említi) jó idő esetén egy-egy kirepülésre már februárban is szerdán vagy pénteken kiengedik a méheket, de általánosan csak József nap táján.¹⁶

A Délnyugat-Dunántúl határán élő vendek is tavasszal, József napján, napfelkelte előtt engedték ki a méheket. *Csaba József* a következőket örökölte meg 1933-ban az Ethnographiában: Vas megye magyar lakta és vend vidéken is József napján engedik ki a méheket. Ekkor veszik ki a röplyukból az egerek bejárását megakadályozó szelídgesztenye burkát. Sándorvölgyön e napon semmit sem szabad kivinni vagy eladni a házból, mert különben megszöknek a rajok. Ugyanitt a gazdának meztelesenül kell megnyitni a kasokat, s a házban is egész nap így kell maradnia. Napnyugtakor a méhes előtt kell felöltöznie.¹⁷ Más forrás némileg másként örökíti meg a szokást. A télre leszűkített röpnylást kitágították, a kasok alá lehullott szemetet (elpusztult méh, léptöredék stb.) kiséperték. „Hogy a rajok el ne szökjenek, József napján reggel, napfelkelte előtt a méhészt viseletes kalapjával a fején kimegy a méhesbe, ott egymás után felemeli a kasokat, majd kifordított kalapjával háromszor egymás utáni mozdulattal lesöpri a téli (aláhullott) szemetet. Utána becsukott szemmel elmegy a legközelebbi körtefához, azt megrázza, majd nyi-

13 Zala Megyei Levéltár. Mag. F. 12. 1781.; Idézi *Kerecsényi Edit*: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata. Néprajzi Közlemények, XIII. 3—4. Bp., 1969. 192.

14 *Kerecsényi Edit* i. m. 192.

15 *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium, I. Bp., 264.

16 *Kerecsényi Edit* i. m. 192.

17 *Csaba József*: A vendek népi méhészkedéséről. *Ethn.*, LIX. 1949. 127.

tott szemmel el megy a legközelebbi körtefához, azt megrázza, majd nyitott szemmel visszamegy a méhesbe és kifordított kalapját ráteszi az egyik kasra, melyben méhek vannak s azon rajta hagyja egy hétig. Nem szöknek el a rajok akkor sem, ha a gazda József napján napfelkelte előtt körüljárja a kertjét, melyben méhei vannak.”¹⁸ A méheket Rábagyarmaton is József-napkor engedték ki. A télen leromlott méhcsaládokat mézes borral etették meg, e táplálékot a rablóméhek ellen is hasznosnak tartják.¹⁹ A göcseji ide vonatkozó szokásokról *Gönczi Ferenc* monográfiájában ezt találjuk: „A méheket és marhákat a legtöbb helyen józsefnapján eresztik ki először, bármilyen rossz idő van. E napon a gazdának — erre való tekintettel — nem szabad házától elmennie... József-napján a méhes gazdák semmit sem adnak ki, mert ezzel odaadják a méheik hasznát.”²⁰

Néhány adatot találtam az Alföld déli részéről is: *Bálint Sándor* szegedi monográfiájában írja: „A méhtartó gyevi gazda Szent József napján e szavakkal ereszti ki először a méheit: „*Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevibe induljatok, rakodjatok, mindön mézet behordjatok!* Általános hiedelem, ha a gazda meghal, méhei utána akarnak repülni. Valaki azonban eléjük áll és azt mondja nekik, hogy maradjanak, ne sirassák gazdájuk halálát.”²¹

Tizántúl déli felén viszont már Gergely-napra esik a tavaszi kieresztés. Hódmezővásárhely szomszédságában a Vásárhelyi pusztán, az időjárástól függően, március elején engedték ki először a méheket.²² Békés városában március 12., Gergely napja volt e jeles nap. Ha az időjárás megengedte ezen a napon vetették el az árpát is.²³ Komádiban is megjegyezték, hogy „tavasszal, Gergely hetibe, ha jó idő vót, akkor eresztették ki a dongót.” Úgymond ekkor *szabadították fel* a méheket. Előtte kisépérték a kasok alól az elhullott méheket. A tetemeiket a méhes körül hintették el, a cselekedet célja az volt, hogy a méhek el nem menjenek.²⁴

Van néhány adatunk országunk északkeleti területeiről is. A Gömör megye déli felének, jobbára magyar falvairól *Kotics József* készített szép egyetemi doktori értekezést: A méheket Zádorfalván hagyományosan Zsuzsánna napkor, február 19-én repültek ki ún. tisztítórepülésre, de rendszeres kijáráásra József napján engedték ki először. Ragályon Tamás napján (március 7.), Zubogyon Gergely napkor (március 12.) volt az első kieresztés. Szuhafőn, ha a *köpüket* a padláson helyezték el, József napkor hordták le a méhesbe, illetőleg szedték ki a kijárási nyílást el-

18 EA., 16 079. 5—6.

19 Moór Elemér: Az állattartással kapcsolatos szokások... Rábagyarmaton. Ethn., XLIV. 1933. 64—65.

20 Gönczi Ferenc: Göcsej. Kaposvár, 1914. 240—241.

21 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. I. Móra Ferenc Múzeum Evkönyve. Szeged, 1974—1975. 512. vö. még Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium, I. 264.

22 Nagy Gyula: Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. Néprajzi Közlemények, Bp., 1968. 1—2. 143.

23 Bartha Elek—Ujváry Zoltán: Népszokások Békésen. Békés város néprajza. — szerk.: Dankó Imre. Békés, 1983. 878.

24 Hofer Tamás EA., 2358.

záró dugókat. Megemlíti továbbá általánosságban még azt is, hogy a Bódva-pataktól keletre eső területeken az általánosan előforduló József és Gergely mellett Gyertyaszentelő Boldogasszony napja (február 2.) is szokás volt kibocsátani méheket.²⁵ A Szuha-patak völgyében elterülő falvakban is József napra esett az első kieresztés.²⁶

Mind a Zempléni-hegységben, mind Szatmárban József napkor engedték ki a méheket. A szatmári Erdőháton azt tartják, hogy a József napján kiengedett méhek Szent György napra már rajt is ereszthettek.²⁷ Az Ugocsa megyei Tiszapéterfalván a következőket jegyezték le: „Tavasszal, mihelyt az idő engedi — márciusban József napra — kinyitjuk a kast. Szent György napra ennek a fiasítást már eresztenie kell.”²⁸

Akad adatunk Erdélyből is: Kós Károly jegyezte le az Alsófehér megyei Vajasdról, hogy „Negyvenszentek (március 10.) napján dugták ki a kosarat. Mert télire dugóval vagy ronggyal dugják ki a méhkosár lyukát.”²⁹ Ugyanezen megyében, Hári községben hagyományosan mindig József napján eresztették ki a méheket. A kosarat felfordították, letakarították és késsel elegyengették a lépek alját. „Amelyik méhcsalád gyengébb, azt a gazda a szájából megprecskeli mézes vízzel. Este, mikor kiengedte a méheket a gazda, még vacsorálni sem jött be, hanem ott maradt velük. Eme eljárásuk szerintük jámborította a méheket, így rajzáskor sem mentek messze, hanem közelben leszállnak. Mindenesetre, ha vacsorál is a gazda, nem megy el az nap hazulról többet, hanem lefekszik, hogy ne legyen kóborló a méhe. Azt is mondták régen, hogy aki farkasgégén ereszti ki a méheket, annak a méhe rabolja a mások mézét, mint a farkas.”³⁰ A mezőségi Mezőköbölkúton „a kieresztés ideje általában Gyógyboldog asszony napjához (Gyümölcsoldó Boldogasszony, március 25.) fűződik. A marhagané tapasztástól bicsokkal megszabadítják a jukat s a kosár elé teszik a szekérláncot, hogy a méhek azon másznak keresztül, mert ettől — a néphit szerint — megerősödnek, gyűjtősek lesznek. Régebben, hogy mégesebb legyen a méh, kieresztéskor farkasgégét tartották a lyuk elé.”³¹

Erdélyi méhészeti gyűjtése során Domokosról (Csík megye) Gunda Béla is jegyzett fel idevonatkozó adatokat: „Tavasszal hétfőn, pénteken nem engedték ki a méheket, kedden, szerdán, csütörtökön inkább. Amikor engedték ki a méheket a röplyuk elé vaskarikát tettek, csizmapatkót, hogy azon keresztül repüljenek ki-be a méhek. Egy-egy hétig, sőt tovább is ezeken keresztül jártak ki.” Hátrább így folytatja: „Nagypénteken engedték ki a méheket. A méhkaoszhoz tesznek piros rongyot, hogy meg

25 Kotics József: Népi méhészkedés Gömörben. Debrecen, 1988. Doktori értekezés a Néprajzi Tanszék adattárában. Kézirat.

26 Fűvessy Anikó: DENIA., 1312. 159.

27 Szabadfalvi József: Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn., LXVII. 1956. 469. Szabadfalvi József: Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén. Ethn., LXXVIII. 1967. 59.

28 Kresz Mária EA., 4580. 303.

29 Kós Károly EA., 16 150.

30 Kós Károly EA., 16 150.

31 Kós Károly: Méhészkedés a Mezőségen. Ethn., LXI. 1949. 161.

ne igézzék a méheket.” „Gyümölcsoltó volt a méhkieresztés napja. Eresztettek ki farkasgégén, hogy tolvaj legyen a méh.” A kieresztés napján a méhésznek nem volt szabad otthonról elmennie.³²

Az elősorolt adatok azt bizonyítják, hogy a méhek tavaszi kieresztése hagyományosan jeles naphoz kapcsolódott. A Horhi Miklós-féle méhészkönyv variánsai általában április első hetét jelölték meg, s jobbára a napot kötötték meg, csupán szerdát és csütörtököt javasolván. Más kéziratok méhészkönyvek többnyire Szent József utáni hét első szerdáját, némelyik Nagypénteket, ill. Szent Gergely napját ajánlották. A legelső nyomtatásban megjelent munka *Gedde János* méhészkönyvében napra utalást nem találtam, az erőteljesen reá támaszkodó szerző *Vannai István* (munkája kéziratban maradt fenn, csak nemrégiben publikálták) sem történelméről a kibocsátás pontos napját illetően. Az általa javasolt Mátyás hete (február 25.) igen korainak tűnik, legfeljebb tisztítórepülésnek tekinthető. *Pálfy Lőrinc* ugyancsak április első hetének két középső napját tekintette alkalmasnak, hasonlóképpen mint a Horhi-könyvek. *Handerla György* Böjt-elő havának végét említette. *Csáti Szabó György* a természetes vegetációhoz köti: erdőben hamar, „mezőségben” a „tengeri barackfák virágzásakor”.

A 20. századi néprajzi gyűjtések és publikációk egy-két kivételtől eltérően, mind József napját ajánlották a tavaszi kieresztés határnapjának. Nemcsak Dél-Dunántúl magyar, szerb-horvát és vend lakossága, hanem a dél-alföldi észak-magyarországi adatokban is ez fordul elő. Csupán Hódmezővásárhelyen esik a III. hó elejére), Békésen és Komádiban Gergely napra (III. 12.) a méhek tavaszi kieresztése. A erdélyi adatok változatosabb képet mutatnak, itt József nap mellett előfordul a Negyvenszentek (március 10.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.), illetőleg Nagypéntek is.

A tavaszi kieresztéshez racionális eljárások kapcsolódtak: pl. a kasok aljának kiséprése, a gyenge családok feltáplálása stb. Etettek mézzel, cukorral, de fellelhető a főtt vagy sült hússal, leginkább tyúkkal való etetés is. Az éhes és leromlott erejű méhcsaládnak igen nagy gondot okoztak a számukra fogyaszthatatlan anyag kitakarításával. A tavaszi kieresztéshez kapcsolódó szokáslemek legtöbbike a méhek tulajdonságait igyekeztek befolyásolni. Az eddigi néprajzi irodalom főképpen egy témakörrel foglalkozott, a méhek szelídítését, illetőleg bátorítását célzó kultikus, jobbára analógiás eljárásaival.³³ Idevonatkozó néhány adatot e tanulmány is tartalmaz, e témakör teljes feldolgozása még előttünk álló feladat.

32 Gunda Béla EA., 592. 16—18.

33 Györffy István: Farkasgégén eresztett. Ethn., XLIII. 1932. 82—85.; Berze Nagy János: Farkasgégén eresztett. Ethn., XLIX. 1938. 330—334.; Gunda Béla: Farkasgégén eresztett. Erdélyi Múzeum, L. 101—104. Vö. még Hofer Tamás: XVIII. századi méhészhiedelmek. Ethn., LXII. 1951. 160—171.

